

ONA ALEKNAVIČIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: lietuvių rašomosios kalbos
istorija, Mažosios Lietuvos kalbos, literatūros ir kultūros istorija.

LEKSIKOLOGIJOS PRADMENYS
JOKŪBO PERKŪNO TRAKTATE
*WOHLGEGRÜNDETES
BEDENKEN ÜBER DIE INS
LITAUISCHE ÜBERSETZTEN
ZEHN FABELN AESOPI UND
DERSELBEN PASSIONIERTE
ZUSCHRIFT* (1706)

The Basics of Lexicology in the Tractate
*Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische
übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben
passionierte Zuschrift* (1706)
by Jokūbas Perkūnas

ANOTACIJA

Straipsnyje tiriamas Jokūbo Perkūno traktatas *Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift* (1706) kaip lingvistinės minties leksikologijos srityje šaltinis. Perkūnas, analizuodamas *Ezopo pasakėčių* (1706) vertėjo gebėjimą praktiškai taikyti Michaelio Mörlino traktate *Principium primum in lingua Lithvanica* (1706) deklaruotus kalbos vartojimo ir norminimo principus, daugiausia dėmesio skyrė leksikai. Perkūno tyrimas labiau rėmėsi praktiniu (empiriniu) lygmeniu – kalbos duomenų rinkimu, vertinimu ir teikimu, o ne teoriniais apibendrinimais ir griežtų sprendimų priėmimu. Nors teoriniam leksikos normų svarstymui Perkūnas skyrė mažiau dėmesio negu Mörlinas, tačiau taisomi ir komentuojami *Ezopo pasakėčių* žodžiai bei žodžių junginiai rodo, kaip jis suvokė klausimus, kuriuos tiria leksikologija (daugiareikšmiškumas, homografi, sinonimija, leksinis ir gramatinis junglumas, skoliniai,

frazeologija). Siūlydamas variantą, Perkūnas rėmėsi tiek kiekybiniu kriterijumi – labiau paplitusia vartosena, tiek kokybiniu – sąvokas geriausiai atitinkančia raiška.

ESMINIAI ŽODŽIAI: Jokūbas Perkūnas, Michaelis Mörlinas, Mažoji Lietuva, lietuvių kalbotyros istorija, leksikologija.

ANNOTATION

The tractate of Jokūbas Perkūnas *Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift* (1706) is analysed as a source of linguistic idea in lexicology in this article. While analysing the skills of the translator of the Aesop's fables *Die Fabuln Aesopi* (1706) to practically apply the principles of language use and standardization declared in *Die Fabeln Aesopi* Michaeli Mörlin's tractate *Principium primum in lingua Lithvanica* (1706) Jokūbas Perkūnas paid great attention to lexis. The research of Perkūnas referred to practical (empirical) level, i.e. the collection of linguistic data, its evaluation and presentation as opposed to theoretical generalisations and rigid decision making. Even though Perkūnas paid less attention to theoretical consideration of lexis norms than Mörlin, however, the corrected and commented words and word junctions of *Aesop's fables* demonstrate the way he perceived issues which are analysed by lexicology (polysemy, homographs, synonymy, lexical and grammatical valency, loan words and phraseology). By offering his variant Perkūnas referred to both: quantitative criterion i.e. more widely spread usage and qualitative criterion, i.e. best notional expression.

KEYWORDS: Jokūbas Perkūnas, Michaeli Mörlin, Minor Lithuania, history of Lithuanian linguistics, lexicology.

0. ĮVADAS

XVIII a. pradžioje Mažajoje Lietuvoje kilusi filologinė polemika dėl lietuvių kalbos paliko tris tarpusavyje susijusius šaltinius: 1) Gumbinės kunigo Michaelio Mörlino (Michael Mörlin, 1641–1708) traktatą *Principium primum in lingua Lithvanica (Pagrindinis lietuvių kalbos principas)*¹; 2) iš Katniavos kilusio Jono Šulco (Johann Schultz, 1684–1710) knygelę *Die Fabuln Aesopi (Ezopo*

¹ Žinomi du egzemplioriai: 1) Lenkijos mokslų akademijos Gdanskio bibliotekoje (Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk: NI 86 5° adl. 15); 2) Saksonijos-Anhalto universiteto ir žemės bibliotekoje Halėje: (Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt: AB 153123) (Aleknavičienė, Schiller 2002: 79–98); dokumentinis leidimas: Drotvinas 2008, 1–166; internetinis leidinys (perrašas, lietuviškų žodžių indeksas): www.lki.lt/seniejirastai (toliau – MP).

pasakėčios) su dešimčia į lietuvių kalbą išverstų pasakėčių²; 3) Valtarkiemio kunigo Jokūbo Perkūno jaunesniojo (Jacob Perkuhn, Perkhun, 1665–1711) traktatą *Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift* (Pagrįsta nuomonė apie dešimtį į lietuvių kalbą išverstų Ezopo pasakėčių ir jas įkvėpusį raštą)³.

Šios knygos parengtos viena po kitos: dvi pirmosios išleistos 1706 metais Karaliaučiuje, paskutinė – Leipzige ir Frankfurte. Kai diskusijos, prasidėjusios apie 1702-uosius, įsisiūbavo, Mörlinas paskelbė lietuvių kalbos norminimo principus ir kvietė kunigus juos svarstyti. Šulcas turėjo tikslą parodyti, kaip jie gali būti realizuojami praktiškai – pagal Mörlino iškeltus principus išvertė dešimt pasakėčių. Perkūnas, įvertinęs Mörlino teorinį ir Šulco praktinį darbą, analizės rezultatus išdėstė traktate.

PB galėtų būti laikomas EP recenzija, tačiau jo teiginiai orientuoti ne vien į EP. Šulcas antraštiniame lape aiškiai deklaravo vertimo sąsają su Mörlino traktatu: „Zum Versuch Nach dem *PRINCIPIO Lithvanicæ Lingvæ*, Littauisch vertiret“ („bandant išversti į lietuvių kalbą pagal *Lietuvių kalbos principą*“), o Perkūnas traktato antraštiniame lape nurodė ryšį ne su viena, bet su abiem knygomis: „Bedencken / Uber die / Ins Litthauische / Ueberfetzte zehen Fabeln *Æsopi*, Und derfelben *passionirte* Zuschrift“ („nuomonė apie dešimtį į lietuvių kalbą išverstų Ezopo pasakėčių ir jas įkvėpusį raštą“).

Pasakėčių vertėju ir EP pratamės autoriumi Perkūnas laikė ne Šulcą, bet Mörliną ir diskutavo daugiausia su jo traktate išdėstytais teiginiais. Perkūnas siekė paveikti ir įveikti pirmiausia Mörliną, kritikavusį Mažojoje Lietuvoje gimusius ir lietuviškose parapijose dirbusius kunigus. Pagrindinis PB adresatas tikrąja pavarde niekur nepavadintas – jis įvardijamas tik pravardiniu asmenvardžiu *Gumbinner* ‘Gumbiniškis’ (12×), padarytu iš vietovardžio *Gumbinnen*: *Gumbinner* PB 3₁₈, 4_{5,16,23,26–27}, 6₁₄, 9_{2–3}, 21₁₇, 22_{22–23}, *Gumbinner* PB 3_{12,14}, *Gumb.* PB 23₁ pridėdant dar ir *Herr* ‘Ponas’. Mörlino traktatas PB minimas trejetą kartų: *Princip. Ling. Lith. p. 21* PB 3_{18–19}; *in Principio Lingv. Lith.* PB 6_{1–2}; *In Princip. Ling. Litv. p. 1* PB 9₂₆, kai kur nurodant ir puslapius. Šulco ir Mörlino bendradarbiavimas ir pastarojo įtaka yra neabejotina. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad versti pasakėčias Šulcas

² Išlikęs tik vienas egzempliorius Krokuvos nacionalinio muziejaus Kunigaikščių Čartoryskių bibliotekoje (Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka Książąt Czartoryskich: 35174/I); dokumentinis leidimas: Citavičiūtė 2008: 1–206; internetinis leidinys (perrašas, lietuviškų žodžių formų konkordancijos, indeksas): www.lki.lt/seniejirastai (toliau – EP).

³ Žinomas tik vienas egzempliorius, rastas 2002 m. Bavarijos valstybinėje bibliotekoje Münchene (Bayerische Staatsbibliothek München: 4 A. gr. b. 80) (Aleksavičienė, Schiller 2003: 15–50); kritinis leidimas: Aleksavičienė, Schiller 2008: 1–186; internetinis leidinys (perrašas, lietuviškų žodžių formų konkordancijos, indeksas): www.lki.lt/seniejirastai (toliau – PB).

pradėjo Mörlino paragintas. Šulcui padėjo Gumbinės lietuviai, vadinasi, jis vertė viešėdamas pas Mörliną Gumbinėje ir tik šis galėjo parinkti jam lietuviškai gerai mokančių parapijiečių (apie vertimo autorystės klausimą ir lingvistines bendra-autorystės prielaidas žr. Aleknavičienė, Schiller 2008: 121–125)⁴.

Perkūno traktatas išėjo paskutinis, todėl svarbus dėl polemikos raidą liudijančių ir jos turinį apibendrinančių teiginių. Be to, jis parodo Mörlino priešininkų poziciją, kuri būdavo rekonstruojama tik iš antrinių šaltinių, daugiausia kalbinių Pilypo Ruigio (Philipp Ruhig, 1675–1749) veikalų: rankraštinės *Meletemos* (1735, toliau – RgM) ir spausdinto *Betrachtung der litauischen Sprache in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften* (*Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas*, 1745, toliau – RgB). Iki 2002-ųjų istoriografinėje ir bibliografinėje lietuvių literatūroje nebuvo užfiksuotas nei traktato pavadinimas, nei leidimo metai. Radus traktatą, ėmė aiškėti Perkūno bei jo šalininkų teiginiai kalbos vartojimo klausimais, polemikos dalyvių tarpusavio sąveika ir tikslai (Aleknavičienė, Schiller 2003: 15–50).

Abu traktatai parašyti vokiškai su intarpais lotynų ir lietuvių, retkarčiais ir graikų kalba. Bemaž pusė EP teksto taip pat vokiška: tai Šulco pratarinė, eiliuota Ruigio dedikacija vertėjui, pasakėčių komentarai ir klaidų atitaisymas. Intarpai kitomis kalbomis vokiškame EP tekste, skirtingai negu traktatuose, reti, bet lietuviškų žodžių formų EP daugiausia – apie 1 770. PB yra apie 760, o MP – apie 190 lietuviškų žodžių formų. Lietuvių leksikos tyrėjams Perkūno traktatas įdomus visų pirma dėl jame užfiksuotų XVIII a. pradžios gyvosios kalbos faktų, o kalbotyros istorikams – dėl lingvistinės minties raidos kalbos norminimo ir leksikologijos srityje. Atitinkamai ir mokslinis traktato pažinimas galimas dviem lygmenimis – empiriniu ir teoriniu, o tyrimo rezultatai gali būti panaudoti tiek mokslo tiriamiesiems, tiek taikomiesiems darbams.

Leksikologijos uždaviniu laikomas žodžių kaip kalbos sistemos ir kalbėjimo veiklos vienetų tyrimas: jų reikšmių, tarpusavio santykių, kilmės, raidos aiškinimas, žodžių santykių su juos vartojančios visuomenės poreikiais ir tikslais nustatymas (Jakaitienė 2010: 8; Lutzeier 2002: 7–8; Römer, Matzke 2005: 2–7). Pirmosios lietuvių kalbos gramatikos nei leksikai, nei jos norminimui dėmesio faktiškai neskyrė. Šiek tiek duomenų galima rasti tik sintaksės skyriuose, kur rašoma apie žodžių junginius ir derinimą atkreipiant dėmesį į skirtumus nuo lotynų ir vokiečių kalbos, pateikiant iliustracinių pavyzdžių. Žinoma, neverta tikėtis bent kiek nuoseklesnės sistemos ir Perkūno traktate, tačiau kai kurie jo vartojami terminai ir teiginiai liudija lingvistinės minties užuomazgas

⁴ 1706 m. Šulcas buvo tik baigęs Karaliaučiaus universitetą, dar tik kandidatas į kunigus. Mörlinas buvo gerokai vyresnis, Gumbinėje išdirbęs 34 metus, parašęs bent porą traktatų apie lietuvių kalbos vartojimą ir skatinęs diskusijas kalbos klausimais.

ir leksikologijos srityje. Šio straipsnio tikslas – nustatyti, kaip Perkūnas suvokė klausimus, kuriuos dabar tiria leksikologija.

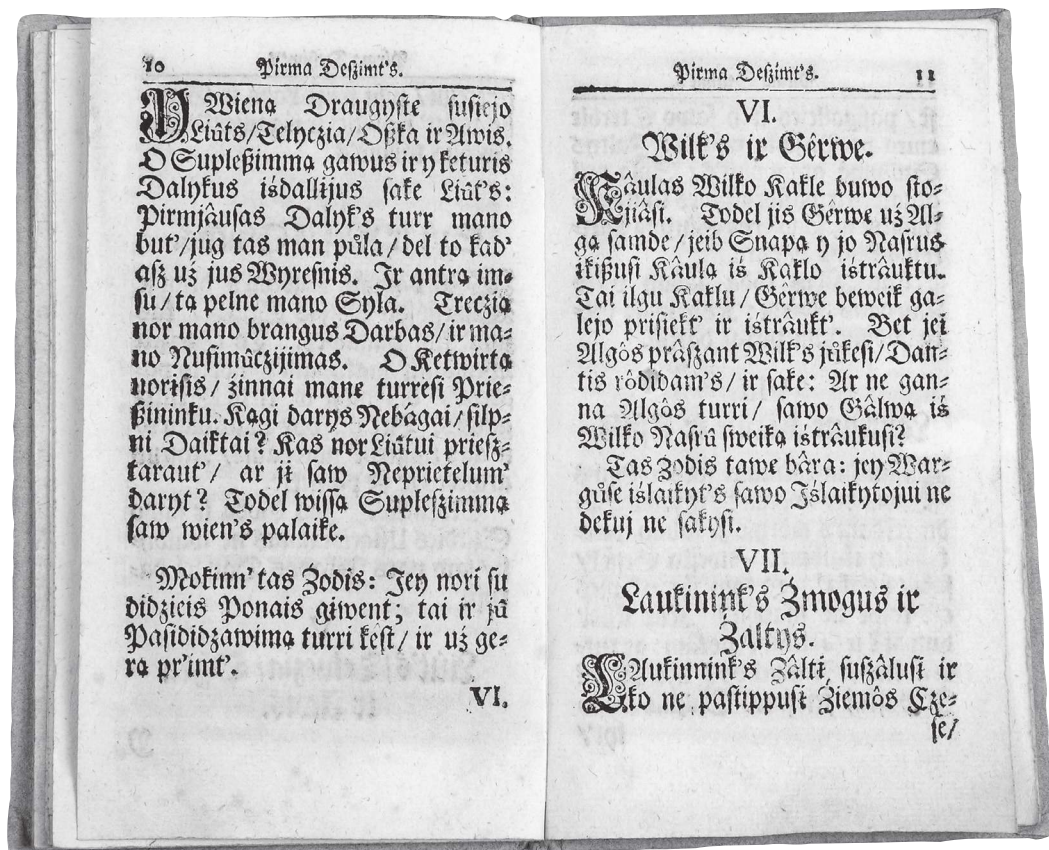
1. LEKŠINĖ SEMANTIKA

Perkūnas iškėlė mintį apie lietuvių kalbos žodžių **daugiareikšmiškumą**, arba polisemiją, kaip dėsninę kalbos sistemos reiškinį. Tai dabartinės leksinės semantikos – vienos iš leksikologijos šakų – tyrimo objektas. Kritikuodamas EP pasakėčios „Vilkas ir gervė“ moralo vertimą, kuriame gėdijamas tas, kuris nepadėjo jį išgelbėjusiam žmogui (plg. 1 pav.), Perkūnas pasiūlo kitą variantą gelbėtojai įvardyti – *išganytoją* vietoj *išlaikytojo* – ir pateikia versiją, kodėl vertėjas jo nepasirinko, plg.:

EP 11_{13–15} *Tas Žodis tawe bâra: jey War= || gûfe išlaikyt's sawo Išlaikytojui ne || dekuj ne fakyfi.*

PB 16_{3–17} *l. 14. Ifžlaikys sawo Ifžlaikytojui. Vulgus sagt allemahl: || ifžganyts sawo Ifžganytojui, und wundert mich über die || unverfchämte Gottlosigkeit des jenigen / der gesprochen: || Ifžganytojis, wäre ein Graßteuffel / aus Urfachen / weil || ifžganam Piewas, ein conjugatum von jenem ift. Allein || wenn alle Æquivoca, der Simplicius verftünde / möchte er || anders fprechen? Wo ift eine Sprache / da nicht ein || Wort variè gebraucht wird. Inzwifchen habe noch nie || gehôret / das Wort Ifžganytojis, im letzten Verftand || brauchen / vielmehr aber / nennen alle Litthauer / fo wohl || GOtt den HErrn / als auch einen Menſchen / der fie er= || rettet / aus Noht geholffen / Ifžganytojis. v. c. Ak Diwe ma= || nas Ifžganytojau! Ach GOtt / du mein Erretter / Hey= || land! Diaw's mane ifž tu Bedû ifžgane. GOtt hat mich || aus der Noht errettet / geholffen.*

Į savo komentarą Perkūnas įtraukė, jo nuomone, nevykusį *išganytojo* kildinimą iš *išganyti*, girdėtą iš vieno neįvardyto asmens. Kaip liudija to neįvardyto asmens duota jo sąsaja su *ifžganam Piewas*, žodį *išganyti* šis supratęs tik kaip 'leisti ganomiems gyvuliams išėsti, išminti (javus, pievą)' (plg. LKŽe s. v. *išganýti* tr. 4). Šiuos du žodžius – vedinį *išganytojis* ir pamatinį žodį *išganyti* – iš tiesų sieja dvipusis ryšys (formalusis ir semantinis), jie sudaro darybos opoziciją (dėl terminų žr. Jakaitienė 1988: 86–94), tačiau vedinio reikšmė to asmens aiškinta remiantis tik viena pamatinio žodžio reikšme 'leisti ganomiems gyvuliams išėsti, išminti (javus, pievą)', t. y. nepaisyta veiksmažodžio *išganyti* polisemijos. Perkūnas tokią motyvaciją laikė „akiplėšiška bedieviška“ – jis niekur nėra girdėjęs

1 PAV. EP 11₁₄: *išlaikyt's sawo Išlaikytojui* pasakėčios morale;

Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka Książąt Czartoryskich: 35174/1

žodį *išganytojis* vartojant tokia reikšmė, t. y. suprantant jį tarsi kokį pievų kipšą. Lietuviai, pasak Perkūno, *išganytoju* vadina ir Dievą, ir žmogų, kuris juos išgelbėjo (plg. 2 pav.).

Nors daiktavardžio *išganytojis* darybos reikšmė ta pati – ‘tas, kas išgano’, tačiau jo leksinės reikšmės trys: pirmuoju atveju – ‘gyvulių ganytojas, išganantis pievas’, antruoju – ‘išgelbėtojas, išvaduotojas (žmogus)’ ir ‘išgelbėtojas, išvaduotojas (Dievas)’. Atitinkamai tai trys leksemos. Tas neįvardytasis asmuo ir Perkūnas pagrindine pamatinio žodžio reikšmė laikė ne tą pačią reikšmę: pirmajam svarbesnė buvo tiesioginė (istoriškai senesnė, žemdirbiškoji) ‘leisti ganomiems gyvuliams išėsti, išminti (javus, pievą)’, o antrajam – perkeltinė (antrinė, dvasinė) ‘išgelbėti, išvaduoti’ (plg. LKŽe s. v. *išganyti* tr.: 2. prk.). Būtent pastarąją reikėtą laikyti šalutine, susiformavusia iš pagrindinės.

§ (16) ¶

gen: su Dantimis wakszédam's, wie sie auch vom Hunde sprechen: Szu su Dantimis wakszi.

l. 14. Išlaikyt's sawo Išlaikytojui. Vulgus sagt allemahl: išganyt's sawo Išganytojui, und wundert sich über die unverschämte Gottlosigkeit desjenigen/ der gesprochen: Išganytojis, wäre ein Graßteuffel/ aus Ursachen/ weil išganam Piewas, ein conjugatum von jenem ist. Allein wenn alle Equivoca, der Simplicius verstünde/ möchte er anders sprechen? Wo ist eine Sprache/ da nicht ein Wort varié gebraucht wird. Inzwischen habe noch nie gehöret/ das Wort Išganytojis, im letzten Verstand brauchen/ vielmehr aber/ nennen alle Litthauer/ so wohl GOTT den HERRN/ als auch einen Menschen/ der sie errettet/ aus Noht geholffen/ Išganytojis. v. c. Ak Diwe manas Išganytojai! Ach GOTT/ du mein Erretter/ Heyland! Diaw's mane išz tu Bedu išzgane. GOTT hat mich aus der Noht errettet/ geholffen. Ich gebe solches allen zu erwegen.

p. 12. l. ult. ziemòs Gese. Vulgus stieher: ziema.

l. 1. y sawo sterblę emes. Vulgus sagt: i sawo Anti. Sterble heißt der Schooß bey den Beinen. Wenn der Vulgus seinen Rock ausspannet so sagt er: Sterblej' curru. Nun aber hat der Bauer/ unter seinen Armen die Schlange erwärmet/ drum sol's heißen: Antis, der Busem.

l. 3. Szilluma atgaiwints. Vulgus: žaltys šašlilės atfikurėjo.

l. 6. Smertėlną Roną padare. Vulgus: n'isžgytinai ilieze.

l. 11.

2 PAV. PB 16₃₋₁₇: Perkūno komentaras apie išganytojo vartoseną gyvojoje kalboje; Bayerische Staatsbibliothek München: 4 A. gr. b. 80

EP, kaip minėta, vartojamas ne išganytojis, bet išlaikytojis: išlaikyt's sawo Išlaikytojui EP 11₁₄. Jo pamatinis žodis išlaikyti, kurio reikšmė galėtų būti siejama

su LKŽe nurodyta 4-ta reikšmė: ‘išsaugoti ką kokioje padėtyje, palikti sveiką, gyvą, nesugadintą’. Vertimo originalo – lotyniškos pasakėčios „Lupus et Crus“ – morale „Fabula in eos dicitur, qui servati de malis, erga salutis suae / autores ingrati reperiuntur“ (Citavičiūtė 2008: 187) esantis dalyvis *servati* vertėjui suteikė galimybę rinktis kelis variantus: *išgelbėtas, išlaikytas, išsaugotas*, o konstrukcija *erga salutis suae autores* – versti junginiu *savo išgelbėtojui* (plg.: *servo, -āre, -āvi, -ātum* vt 5. prk. ‘išlaikyti, išsaugoti’; ‘(iš)gelbėti’; *salūs, -ūtis* f 2. ‘gerovė, labas’; ‘išsigelbėjimas’ [Kuzavinis 1996: 789–790, 765]).

Seniausiam vokiečių–lietuvių kalbų žodyne Lex ir pirmajame spausdintame žodyne H *išlaikytojis* nepateikiamas, o C jis siejamas su išlaikymu – maitinimu, prižiūrėjimu, saugojimu, gynimu. *Išlaikytojis* C tepavartotas žodyno straipsnyje *Erhalter* (2x), plg. ir jo pamatinį žodį *išlaikyti* trijuose straipsniuose: *erhalten, behaupten* ir *zubehalten*:

- C I 589_{30–32} Erhalter. *Išlaikytojis, jiô. M.* || Er war ein Erhalter feinen Leute: Buwo *Išlaikytojis fa=* || wo *Žmonû, Syr. 49.17.*
- C I 589_{23–31} Erhalten. *Išlaikau, iau, fu, ti. Apturreti.* || *Pramaitinnu, Išprowiu.* || Die Speife, der Trunck und die Ruhe erhal= || ten des Menfchen Leben: *Walgis, Gerims beÿ* || *Atilfis pramaitin Žmogaus Gywata.* || Der Herr erhält meine Seele: *Wießpats išlaiko mana Dußia* *Ψ 54.6.*
- C I 259_{9–11} Behaupten. *Apginnu, gynau gifu, ginti.* || *Išlaikau, kiau kyfu, kyti* || *Išluddiu, diau, dyfu, ti.*
- C II 1058_{29–1059}₆ Zubehalten. *Išlaikau, kiau kyfu,* || Fülle ein Gomor davon, zubehalten auff || eure Nachkom[m]en [...] *Pripilk Setuwaite to,* || *išlaikytu ant Potamku jufu* [...] *Exod. 16.32.*

Vėlesniuose žodynuose *išlaikytojis* taip pat kaip ir C tesiejamas su išlaikymu – maitinimu, prižiūrėjimu, saugojimu, gynimu, plg.: Erhalter, *Išlaikytojis, ojo, m.* Rvl 124 II₇; Erhalter *Išlaikytojis Syr 49.17. vid.* Ernehrer, Beſchirmer B 423₅₂; Ernehrer. *Papennėtojis, Išlaikytojis* B 427₄₄ ir pan.

Ar žodis *išganytojis* kėlė abejonių tik pasakėčių vertėjui ir tam neįvardytam asmeniui, ar ir kitiems kalbinės visuomenės nariams? Bet kokio žodžio, kaip sutartinio ženkle, reikšmė negali susidaryti be tikrovės objekto suvokimo, jo psichinio atitikmens žmonių sąmonėje. Kai reikia įvardyti egzistuojantį objektą, sąmonėje fiksuojami esminiai jo požymiai, susidaromas tam tikras jo psichinis atitikmuo (atspindys). Tokį pat atitikmenį turi susidaryti ir kiti tos visuomenės nariai – reikšmę nulemia to dalyko suvokimas visuomenės sąmonėje, bendras susitarimas (Jakaitienė 2010: 18, 46–48). Ar sąsaja tarp žodžio *išganytojis* žymiklio (raiškos) ir žyminio (reikšmės) visuomenės sąmonėje nebuvo tvirta?

Ieškoti atsakymo tenka kituose XVII a. pabaigos ir XVIII a. pirmos pusės Mažosios Lietuvos šaltiniuose.

Viename iš chronologiškai seniausių leksikografijos šaltinių – rankraštiniame Lex – išganytojis (2x) duodamas kaip dviejų vokiškų žodžių atitikmuo: 1) *Heiland* (1x); 2) *Seeligmacher* (1x). Panaši išganytojo (6x) vartosena ir C: 1) *Heiland* atitikmuo *Ißganytojis* (5x); 2) *Seeligmacher* – *Ißganytojis* (1x), plg. atitikmenis ir derivacines šeimas:

Lex 49 _{26–29}	Heyland <i>Ißganitojis</i>
Heyl <i>Ißganimas</i>
Heylŕam <i>Ißganitingas, a</i>
Lex 79 _{8–11}	Seeligmacher <i>Ißganitojis</i>
Seeligmachen <i>Ißganyti</i>
Seelig <i>Ißganytas, Ißganitingas, a</i>
Seeligk[eit] <i>Ißganimas</i>
C I 924 _{16–925} ₇	Heyland. <i>Ißganytojis, ô. M.</i>
Heyl. <i>Ißgánimas, ô. M.</i>
Heilig. <i>Szwentas, ô. M. ta, ôs. F. tay. Adverb:</i>
Heyligen. <i>Szwenczu, au, fu, ti</i>
Heylŕahm <i>Ißganitingas, ô. M. ga, ôs. F. gay.</i>
C I 877 _{18–20}	Heiland. <i>Ißganytojis, ô. M.</i> Außer mir iŕt kein Heyland: <i>Be mane nera Ißgany=</i> <i>tojo, Eŕa. 44,11.</i>
C II 1131 _{19–20}	Seelig machen. <i>Ißganau, niau, nyfu, nyti.</i>
Seeligmacher. <i>Ißganytojis, jiô, M.</i>
C II 532 _{12–13}	Seelig <i>Ißganitingas, ô. M. ga, ôs. F. gay.</i>
Seeligkeit <i>Ißganimas, ô. M.</i>

H išganytojis (3x) irgi yra tų pačių dviejų vokiškų žodžių atitikmuo: 1) *Heiland* (2x); 2) *Seeligmacher* (2x), plg.: 1) *Ißganytojis, jio* der Heyland, Seeligmacher I *dec. gen. mafc.* H 40 I_{34–36}; Heyland *Ißganytojis* H 185 I₃₃; 2) Seeligmacher *Ißganytojis* H 206 II₁₈; plg. ir pamatinį žodį *ißganyti: Ißganyti* feelig machen, *pf. nau. praet. niau. futur. nyfu* H 40 I_{27–29}; Seelig machen *ißganyti* H 206 II₁₇.

B išganytojis (3x) taip pat dviejų vokiškų žodžių atitikmuo, tačiau vienas iš jų skiriasi nuo ankstesniųjų žodynų: 1) *Heiland* (2x); 2) *Erlöŕer* (1x), plg.: 1) Heiland *Salvator vid* Heýland. *Ißgélbétojis Judic 3,9. [etc.] Ißganýtojis Luc 1,47. C 2,11 B 654_{11–12}*; Heýland *Ißganitojis vid* Heiland B 695₄₄; 2) Erlöŕer *Ißgelbétojis Job 19,25. Ißganýtojis. ψ 19,15 Atpirktojis Ißwaddûtojis B 426₅₇*. Pamatinis žodis *ißganyti* yra tokiuose žodyno straipsniuose: 1) Machen feelig *ißganýti* B 890₅₈; 2) Erlöŕen. *Atpirkti. Ebr 2,15. Ißganýti. Ißgelbėti Gen 48,16. Exod 15,13 ißwalnýti Judic 6,36*

Ißwaddûti. Exod 6,6. Atwaddûti. ψ 14,7 B 890₅₃₋₅₆. Du kartus dalyvis išganytas pasitaiko iliustraciniuose pavyzdžiuose (B 743₂₁ ir B 985₃₃).

R *išganytojis* (6x) yra jau trijų vokiškų žodžių atitikmuo: 1) *Heiland* (3x); 2) *Erlöfer* (2x); 3) *Seeligmacher* (1x), plg.: 1) *Ißgánytojis, ojo, m. der Heyland* Rlv 35 II₃₆; 2) *Erlöfer, Ißgelbetojis, ojo, m. Ißganytojis, jo, m. Atpirktojis, jo, m. Ißwadotojis jo, m. Ißwadotojis, jo, m. Rvl 126 I₁₄₋₁₆*; 3) *Seligmacher, Ißganytojis, jo, m. Rvl 324 II₂₆₋₂₇*.

Nė viename iš minėtų leksikografijos šaltinių nėra žodžio *išganytojis*, kuris būtų padarytas iš *išganyti* 'leisti ganomiems gyvuliams išėsti, išminti (javus, pievą)'. Veiksmažodis *išganyti* šia reikšme pirmą kartą randamas B, kur yra dviejuose žodyno straipsniuose: 1) *Ausfretzen Ißganÿti, nuganÿti vid abfretzen hat das gantze Feld ausfretzen laßen Wiffa Lauka iß- nугáne B 163₁₋₂*; 2) [*Ausweiden*] *abfretzen Nu- Ißgannÿti B 177₄₅*. Plg. taip pat ir R: 1) *abâtzen, abfretzen, nuganaù, ißganaù Rvl 3 I₃₀₋₃₁*; 2) *ausweiden, Ißganaù Rvl 49 II₁₉*. R lietuvių–vokiečių kalbų dalyje vienur skiriamos dvi, kitur trys *išganyti* reikšmės, tačiau abiem atvejais tolesnėje eilutėje einančiame žodyno straipsnyje vedinys *išganytojis* turi atitikmenį, susijusį ne su minėtają tiesiogine reikšme, o su perkeltine 'išsaugoti; išgelbėti, išvaduoti', plg.:

Rlv 49 II₄₋₆ *Ißganaù, 1. ich hûte ab, 2. ich erlöfe.
Ißgánytojis, jo, m. ein Erlöfer.*

Rlv 35 II₃₂₋₃₇ *Ißganaù, 1. ich hûte die Wiefen [et]c. ans, 2. ich erlöfe, mache felig, 3. ich hûte zu Ende, niau, ifu, iti.
Ißgánytojis, ojo, m. der Heyland.*

Atsižvelgiant į Mažosios Lietuvos žodynų duomenis, galima manyti, kad *išganytojo* siejimas su nuganytu buvo tik to vieno ar kelių asmenų kitaip supras-ta reikšmė ir tik jų sąmonėje susiformavęs toks atitikmuo. Žodžiai *išganytojis* ir *išlaikytojis* galėjo būti sinonimiški, tačiau ne visa savo semantinė apimtimi, o tik viena reikšme. Perkūnas kelia retorinį klausimą: kur yra tokia kalba, kurioje nėra vienas žodis nebūtų vartojamas keleriopai? Vadinasi, daugiareikšmiškumą jis laikė dėsningu ir lietuvių kalbos sistemos reiškiniu.

Nevienodą suvokimą paprastai lemia skirtingas patyrimas, išsilavinimas, vaizduotė. Tas neįvardytasis asmuo, labai tikėtina, buvo Mörlinas. Tokią darybos motyvaciją Perkūnas veikiausiai išgirdo iš jo žodinėse diskusijose. Beveik neabejotina, kad *išganytojo* nepavartojimas EP iš tiesų susijęs su Mörlino dalyvavimu verčiant pasakėčias. Mörlinas, skirtingai negu dauguma kitų lietuviškose parapijose dirbusių kunigų, lietuviškai mokytis pradėjo jau suaugęs, todėl daugiau mąstė apie kalbą, analizavo, ieškojo tarp žodžių struktūrinių bei semantinių ryšių. Nuolatinė refleksija leido jam geriau negu vietiniams kunigams

pajusti ir bažnytinės kalbos trūkumus, visų pirma atotrūkį tarp šnekamosios ir rašomosios kalbos. Mörlinas savo traktate deklaravo principą kalbėti su menko išsilavinimo (nemokančiais nei skaityti, nei rašyti) lietuviais jiems suprantamais žodžiais ir siūlė ne tik išmesti visus nelietuviškus žodžius, bet ir nevartoti naujadarų, archaizmų ir dviprasmiškų žodžių (MP 4–16). Dviprasmiškus žodžius reikia „išvaduoti iš dviprasmybės“, kad nekeltų sumaišties (MP 15). Tačiau Perkūnas minėtu retoriniu klausimu parodė, kad raiškės ir turinio santykis negali būti suprantamas supaprastintai: vieną raišką nebūtinai turi atitikti viena leksinė reikšmė.

Perkūnas irgi svarstė kalbos norminimo galimybes, ieškojo kalbos valdymo ir tvarkymo būdų, tik jis kalbos problemas matė kitur negu Mörlinas. Perkūnas svarbiu sakytinės kalbos norminimo objektu laikė tartį ir kirčiavimą, o rašytinės – rašybą. Būtent čia jis pirmiausia išvelgė tapatumo (adekvatumo) taisyklės pažeidimų: kai kurios EP formos neperteikia informacijos tokiu tikslumu, kokio reikia kalbos vartotojams (apie tapatumą [adekvatumą]) kaip vieną iš kalbos planavimo kriterijų žr. Haugenas 1994: 23), dėl to kyla bendravimo sutrikimų.

Perkūnas atkreipė dėmesį į tai, kad lietuvių kalboje yra vienodai rašomų, bet skirtingai dėl kirčio vietos ar priegaidės tariamų ir skirtingą reikšmę turinčių žodžių, t. y. **homografų**. Antai EP skaitytoją klaidinąs nesukirčiuotas žodžių junginys *Malkas kertant* (PB 5₂₀). Mat *malkas* reiškias ‘gurkšnis, maukas’. Kad šis žodis minėtame junginyje būtų suprantamas ne kaip gurkšnis, o kaip pagaliai kurui, reikia pailginti pirmąją *a* ir daugiskaitos galininką tarti *Málkas*. XVII–XVIII a. Mažajoje Lietuvoje vartotos abi leksemos: *malkas* sm ‘gurkšnis, maukas’ ir *málka* sf ‘pagalys kurui’, plg. Lex: *Trunck Malkas* Lex 89a ir *Holtz Malka* Lex 50a; C: *Trunck. Malkas*, ô. M. C II 603 ir *Holtz. Medis, dzio. M. Málka*, os. F. *Medégas*, ô. M. C I 969; H: *Trunck Malkas* H 212 II₆; R: *Trunk, Schluck, Malkas, ko, m.* Rvl 357 I₃₂ ir *Brennholz, Málka, ôs, f.* Rvl 84 I₄₀; B: *Bitter Trunck Kartus malk’s gërimo Jer 8,14* B 265 ir *Holtz Malka* B 723 ir pan.

Perkūno nuomone, panaši dviprasmybė atsirandanti ir pasakyme *Gaidys kâsdam’s Mefzlufe* (PB 10₁₄). Žodis *kâsdam’s*, jei jis turįs ilgiausią *â*, tai reiškias „*mordens*, *beiffende*“, kilęs iš *kându*: *kâsdams* arba *kânsdam’s*. Čia cirkumfleksas (stogelio formos ženklas) negalįs būti rašomas (PB 10). Vadinasi, pagrindiniu lietuvių kalbos priegaidės požymiu jis laikė tarimo trukmę. Cirkumfleksas, jo nuomone, turėtų žymėti patį ilgiausią balsį, bet jokių būdų ne trumpąjį⁵. Dar vienas pavyzdys – jungtukas *jei*, kuris turėtų būti kirčiuojamas ant *é*, kad

⁵ Perkūno pavyzdžiuose cirkumfleksas dažniausiai rašomas ten, kur dabartinėje bendrinėje lietuvių kalboje yra tvirtapradė, o ne tvirtagalė priegaidė, plg.: *ifžbêgo* PB 5₁₆, *nutwêres* PB 5₁₉, *ifžwar-tôt*, *kawôt* PB 11₁₆, *ifžmôkfi* PB 11₂₀, *apsidêjes* PB 12₁₄, *pradêjo* PB 12₁₄, *rûšćiey* PB 12₂₀, *turrêt’s* PB 13_{3–4}, *fugrêbes* PB 13₁₁, *Mûsû* PB 18₈ ir pan.

skirtusi nuo moteriškosios giminės naudininko *jei* „jai“ PB 11₄₋₆. Iš priekaištų vertėjui matyti, kad Perkūnas juto, jog skiriamąją funkciją lietuvių kalboje atlieka ir kirčio vieta, ir priegaidė. Siūlymas žymėti kirtį iš tikrųjų būtų padėjęs atskirti homografus.

Perkūnas ne tik priekaištavo vertėjui dėl rašybos ir kirčiavimo nepaisymo, bet siūlė ir sprendimo būdų: norint išvengti dviprasmybių, reikia kirčiuoti visus lietuviškus žodžius, kaip tai daroma graikų kalboje (PB 23). Žodžių raiškės sutapimas ar panašumas, dėl kurio atsiranda kliuvinių komunikacijos procese, Perkūnui atrodė tokia pat problema kaip nesuprantamų žodžių vartojimas. Maža to, rašybos netaisyklingumas neigiamai veikia ir stilių (*Stylum*) – darąs jį nepatrauklų, taigi ir neįtaigų, nepaveikų.

Išskirtinė PB ypatybė – kalbos leksinės semantinės sistemos suvokimo atspindžiai. Pirmiausia išskirtini sintagminiai santykiai. Iš taisyminių matyti Perkūną jutus, kad vertime esti ydingų žodžių junginių, sudarytų nesilaikant gyvojoje kalboje įprasto **leksinio junglumo** (leksinio valentingumo), pažeidžiant semantinės dermės principą (apie jį žr. Jakaitienė 1988: 70–74; Jakaitienė 2010: 62–63), plg.:

- PB 12₂₆₋₁₃₂ l. 2. *Wandeneli fupurwini. Der Vulgus redt: fadrumfti.* || Denn fie ftanden am fließenden Waffer / *jėi gyw's* || oder *tekkas wandenėlis buwo, kaipogi galejo jė fapur- || winti.*
- PB 12₂₄₋₂₅ p. 5. l. 1. *Smarkeis žodžeis. Vulgus: Skaudžeis. Smarkus* || wird gebraucht von der That.
- PB 14₁₋₂ l. 14. *y pacze Gillybe iedama. Vulgus ūagt: i pacė Gyle* || *nunerdama.*
- PB 21₃₋₄ p. 20. l. 4 *Galli lekt' y aukščiaufus Dangaus Orus. Alle=* || mahl ūagt der *Vulgus: i pacie Pádange.*

Perkūnas taisė ir tuos žodžių junginius, kur matė esant pažeistą **gramatinį junglumą**, plg.:

- PB 13₁₉₋₂₁ l. 12. *Kojai Vulgus: Kojôs cum Genitivo.* Denn ich ūage || vor: *pri Kojôs prifirifzti dumies; prifirifzdinu Kojôs, und* || nicht: *Kojai.*
- PB 15₂₁ l. 7. *tai iūžtráukt. Vulgus: ta iūžtráukt'* nemlich: *Kàula.*
- PB 17₇₋₈ l. 12. *Kiaulei futikko Afil's. Vulgus ūagt: Kiaule cum Ac- || cufativô. V. C. Jurgis futikko Anſa, Pétras futikko Paula*
- PB 17₁₃ p. 13. l. 2. *tâw aprûpifim? Vulgus: tawė.*
- PB 17₂₃₋₂₄ p. 16. l. 2. *ta czeſa neūláuūfi. Vulgus ūagt: to czeſo. v. c. || neūláuūkem' Lytaus, Giedrôs, Láuūkem' Sweczû.*

Kaip dar vieną iš Perkūno suvoktų sisteminių semantinių santykių tipų reikia išskirti **sinoniminius santykius**. Tai paradigminių santykių tipas (apie leksines semantines paradigmas žr. Jakaitienė 1988: 84–86; Jakaitienė 2010: 71–80). Perkūnas vartojo terminą *sinonimas* (2x; *Synonyma* PB 13₂₃, *fynonyma* PB 21₇), pateikė ir sinonimų porų, ir jų eilių, plg.:

PB 13_{22–28} l. 13. y *Purwyna ifžókufi y pacze Gillybe i eidama. Pur-* || *wynas* heift ein Mottorth / da kein Waffer ift. **Synonyma** || find: *Klampyne, Lekméne, Makône, Lutynas* &.

PB 18_{12–14} l. 17. *pilka žirni. Vulgus* fagt: *rainas žirnis*, eine graue || *Erbfe / žilas Plákaus* <err. *Pláuкас*>, ein graues Haar / *pilka fermega*, ein || grauer Rock / *fžirmas Arklys*, ein graues Pferd.

PB 21₇ l. 8. *Tieže. Vulgus: Deže, fynonyma: Kurkulaj, Geldéles.*

Pirmame pavyzdyje prie daiktavardžio *purvynas* jis davė keturių sinonimų eilę: *klampynė, lekmenė, makonė, liūtynas*, kur *purvynas* laikytinas dominante, o *klampynė, lekmenė, makonė, liūtynas* – sinonimų eilės nariais. Antrame pavyzdyje dominante laikytinas būdvardis *pilkas*; sinonimų eilė sudaryta iš trijų narių: *rainas, žilas, širmas*; trečiame – dominantė *dėžė* ‘kiaukutas’, o sinonimų eilės nariai du daiktavardžiai: *kurkulai, geldelės*.

Pirmuoju atveju dominantės ir visų narių tarpusavio pakeičiamumas galimas, antruoju – ribotas: dominantės ir sinonimų eilės narių santykiai čia susiję hierarchiniais ryšiais ir yra artimi hiperonimo bei hiponimo santykiams. Pagal reikšmės artimumą pirmieji laikytini absoliučiaisiais, antrieji diferenciniais ideografiniais sinonimais. Veikiausiai todėl Perkūnas ir neįvardijo pastarųjų kaip sinonimų, tačiau visais trimis atvejais žodžius suvokė kaip turinčius bendrą reikšmės požymį.

Panašių pavyzdžių, norėdamas pademonstruoti lietuvių kalbos žodingumą, vėliau davė Ruigys rankraštinėje *Meletemoje* (1735): vokiečiai vienu ir tuo pačiu žodžiu *grau* apibūdina vyrą, arklių, sermėgą ir žirnius, o lietuviai tai nuskirtingai: *žillas wýr’s, širmas* arba *šýwas arklys, pilka sermėgà, raini* arba *bûri žirnei* (RgM 82). Šiuos pavyzdžius ypač išpopuliarino spausdintas jo traktatas *Betrachtung der litauischen Sprache in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften*, pateikęs tą pačią mintį ir tuos pačius pavyzdžius: *Wýrs žillas, Arklys širmas, Sermėga pilkà, Žirnei raini arba bûri* (RgB 70). Vis dėlto pirmasis šių sinonimų eilę sudarė ir paviešino ne Ruigys, bet Perkūnas (plg. 3 pav.).

Perkūno priekaištai vertėjui dažniausiai susiję su, jo nuomone, netinkamo žodžio parinkimu. Taisydamas jis paprastai siūlo kitą diferencinį ideografinį sinonimą, kartais du ar daugiau, plg.:

¶ (18) ¶

wenn du aber allein gehst/ so wirstu besser und eher allein solches verrichten/ als wenn wir alle mit einander giengen. Auf diese Weise/ habe bey einem Autore, die Worte/ Wir und Ich/ explicirt gelesen. Tew' eik pats, hier ist das letzte e per Apostrophum gehoben; allein die Littauer werffen auch das w weg und sagen: Mūs Te's, Unser Vater. Te' ey Te'! Vater hey! Vater. Pade' Die's! Helffe Gott! vor Mūsū Tew's, Tewe ey Tewe, padik diew's!

p. 14. l. 3. Lauke gywénusi. Vulgus: po Laukus.

l. 17. pirma. Vulgus: iš pirmo.

l. 17. pilka žirni. Vulgus sagt: rainas žirnis, eine graue Erbse/ žilas Plākaus, ein graues Haar/ pilka sermega, ein grauer Rock/ širmas Arklys, ein graues Pferd.

l. ult. Daug wynugū. Vulgus: Rinszwinugiū. Wynas nennen sie den Brandwein/ zu dem so muß das i bey der letzten Sylben eingespaltet werden in den compositis, als: daug Gėrwugiū, zėmugiū, &c. in dem simplici aber/ fällt das i weg und heißet es: v. c. ar daug ugū šarinkō: &c.

p. 15. sind die letzten Reigen ganz unverständlich gesetzt.

p. 16. l. 2. tą czesą nesulāukū. Vulgus sagt: to czeso. v. c. nesulāukem. Lytaus, Giedrōs, Lāukem Sweczū.

l. 2. Smertij' nesulāukū. Vulgus: padwėfusi, numirūsi, &c.

l. 2.

3 PAV. PB 18₁₂₋₁₄: sinonimų eilė: rainas, žilas, pilkas, širmas;

Bayerische Staatsbibliothek München: 4 A. gr. b. 80

- PB 13₁₁ l. 22. *nutweres. Vulgus: fugrêbes.*
- PB 14₁₋₂ l. 14. *y paczê Gillybê ieidama. Vulgus ūagt: i paciê Gylê || nunerdama.*
- PB 14₇₋₈ l. 19. *del tokio ūmercio ūaw newerto taw negallu atdut. || Vulgus ūagt hier: Gálo v. c. baifie Gála turrêjo.*
- PB 15₇₋₉ p. 10. l. 1. *y wiênâ draugyfê ūuffiejo. Vulgus: i wiênâ || Dáikta ūufêgo, zuweilen auch: i wiênâ drauge oder || draugen’.*
- PB 15₁₁₋₁₂ l. 4. *y kêturis dallykus iūždallijus. Vulgus: i Dálykus pérda-|| lyjus, oder paūkyrus.*
- PB 15₁₈₋₁₉ p. 11. l. 3. *duwoūtojàfi <err. buwo ūtojàfi> kâulas kakle. Vulgus ūagt beūūer: || i remes oder: ūpringfôjo, imgleichen: rymôjo kakle.*
- PB 19₂₀₋₂₁ p. 18. l. 10. *Maiūztui palôwus. Vulgus: Nukimmui palowus || oder plat: nutiūus.*
- PB 20₃ l. 15. *bloga penukfzlo. Vulgus: práfto Maiūto.*

Matant tokius taisymus, atrodo Perkūną nepripaūinus, kad tas pats turinys gali turêti kelias raiūkos galimybes, kad tas pats dalykas gali bûti pavadinamas keliais ūodūiais, vienu atveju akcentuojant vienâ, kitu – kitâ pavadinamo dalyko poūymî (apie sinonimijos ir polisemijos santykî ūr. Jakaitienê 2010: 130–131). Taèiau sinonimû jis duoda ne tik taisydamas, bet ir savo paties teikiamuose iliustraciniuose pavyzdūiuose, t. y. gyvosios kalbos pavyzdūiuose. Nors daug kur jû tiesiogiai neįvardija kaip sinonimû, bet sinoniminius teikiamû ūodūiû ryūsius liudija jungiamieji ūodūiai *oder, das iūt, imgleichen, zuweilen auch* arba tiesiog kablelis tarp ūodūiû, plg.:

- PB 10₂₈₋₂₉ *Mefzlufe oder Meūzinij’ || gul’. Es liegt im Miūt.*
- PB 14₂₀₋₂₄ *Penukfzlas aber || heiūt beym Vulgo: ein Maūt=Vieh / fonderlich ūagen ūie || von den Schweinen. Penukfzlas, das iūt / kawôjem’s, pé- || nim’s Meitelis. V. C. Neūūkit’, dukit’ Penukfzlui Jôwalo. || Gebt dem Maūt=Schweinen zu freūūen.*
- PB 19₂₂₋₂₀₁ l. 11. *krutancze ūūirdze. Vulgus: drêbancze, oder: ūzirdis || leketûj, krûpczoj’, &c. denn ūo lange der Menūch lebt || muū das Hertz ūich rûhren*
- PB 18₂₅ l. 2. *Smertij’ neūulâukfi. Vulgus: padwêūufi, numirruūi*
- PB 23₁₆₋₁₇ *Pâūaka yra ūudumôtas, ūumislytas dáiktas, || nor ne bûta jo.*

Taigi Perkūnas iūskêlê lietuviû kalbos sinonimijos iūsgales ir kartu parodê tam tikrû ūavokû raiūkos variantiūkumâ. Raūydamas traktatâ, jis atliko lyginamâjâ

analizę: tuos variantus įvertino ir siūlė geriausią. Jos rezultatai rodo ir jo paties gebėjimą įvairiai pavadinti tikrovės dalykus atsižvelgiant į požymių įvairovę.

Sisteminiai santykiai tarp žodžių, kurių reikšmės priešingos, t. y. tarp **antonimų**, PB atspindėti tik vieną kartą. Išskirtina antonimų pora: *naminis* – *laukinis* (apie gėles). Ji turi bendrą lyginamąjį pamatą – augimo vietos požymį. Kita panašiu vietos pamatu pagrįsta pora galėtų būti *naminis* – *medinis* (apie gyvūnus), tačiau šiuo atveju pirmasis narys neįvardytas, o antrasis teikiamas vietoj *laukinis*, nes šis, pasak Perkūno, kalbant apie gyvūnus liaudies kalboje nevartojamas, t. y. laukiniai (nenaminiai) žvėrys ir paukščiai vadinami *mediniais*, o ne *laukiniais*, plg.:

PB 17₁₋₆ l. 11. *Laukinne Kiaule. Vulgus* redet niemahlen alfo / fon= || dern: *Medinne kiaule*, alfo auch: *medinne žafis, ántis*; || von den Bluhmen aber fagt er: *Laukinne v. c. laukinnes* || *Rožes, wofilkos &c.* zum Unterfcheid deren / fo in den || Gårten wachsen und von ihnen / *namminnes*, genennet || werden.

Iš socialinių leksikos aspektų minėtinas jungtuko *jeib* taisymas – keitimas *jei* arba *kad*. Manytina, kad Perkūnas išvelgė jungtuką *jeib* esant pasenusį, besitraukiantį iš aktyviosios vartosenos, t. y. laikė jį **archaizmu**. Šis jungtukas pasakėčių vertime galėjo atsirasti dėl religinių raštų įtakos, nes XVI–XVII a. juose dar buvo vartojamas. Jis fiksuotas Kleino bei Sapūno ir Šulco gramatikoje – *jeib* kartu su *jei*, *jog*, *idant* dažnai pridedamas asmenavimo paradigmose prie tariamosios nuosakos veiksmažodžių, plg.: *jey / jeib / idant wadinnamas bučia* KIG 104₃; *Ieib / jog / idant fakjčia* KIG 113₅; (*Ieib / idant*) *mylécia* K1C 74₉; *jeib iškada nebutu* KIG 167₆; *Ieib daugiaus nèflužitumbim Griekui* SŠG 79₆. Įtrauktas *jeib* ir į žodynus (Lex, C, H, B, R), tačiau, Perkūno teigimu, jungtuko *jeib* liaudies kalboje beveik negirdėti, ypač priežasties sakiniuose. Vietoj jo sakomas *jei*, bet dažniausiai *kad*. Jungtuką *jeib* vartojo Mörlinas mokydamas katekizmo, tai liudija Perkūno pateiktas Mörlino kalbos pavyzdys PB 7₂₋₃, plg.:

PB 11₄₋₉ l. 10. *jeib butu Kwieczu Grudas. Vulgus* sagt: *jéi'*, wirfft || das *b* weg und fetzt den Accent auff *é* zum Unterfcheid || des *Dativi fæminini*, *jei*, ihr. Allein hier brauchen *fié* / || *kad*; denn das Wort *jeib*, als ein *ut causale*, wird man || kaum bey ihnen hören / vielmehr fagen *fié*: *Sakyk kad* || *parnefztu, liepk kad ateitu &c.*

PB 15₂₀ l. 5. *jeib Snápa ikifžufi. Vulgus*: *kad Snápa &c.*

PB 7₂₋₃ *Gárbink Tewa tawo, ir Mo- || lina <err. Motina> tawo, jeib geray gywentumbei ant žemės.*

Perkūno pastaba dėl jungtuko *jeib* turėjo parodyti, kad Mörlinas ir jo sekėjas Šulcas nesilaiko dar vieno iš deklaruotų principų: vartoti tik bendriausius,

žinomiausius žodžius, suprantamus visame krašte. Mörlinas kaip ribotoje teritorijoje suprantamo ir dėl to nevartotino žodžio pavyzdį buvo pateikęs veiksmažodžio *būti* praet. 3 bit MP 15–16.

Perkūno traktatas teikia duomenų ir leksinei pragmatikai ar, žiūrint plačiau, lingvistinei pragmatikai, tiriančiai, kaip kalbos vienetai atskleidžia santykius tarp to, kas sakoma, bendravimo situacijos ir jos dalyvių – adresanto ir adresato (apie leksinę pragmatiką žr. Jakaitienė 2010: 143–167). Skaidant PB tekstą į atskirus šnekos aktus, arba diskursus (jų sampratą žr. ir Karaliūnas 2008: 211), ir analizuojant jų komponentus – lokuciją (patį pasakymą), ilokuciją (pasakymu išreiškiamą adresanto komunikacinę intenciją) ir perlokuciją (pasakymo poveikį adresatui) – bei pragmatinį kontekstą, galima įvertinti ir komunikacinius tikslus, ir socialinius bei psichologinius bendravimo dalyvių santykius. Šis traktatas – įdomus šaltinis socialinės interakcijos ir kalbos kaip pagrindinės komunikacijos priemonės tyrimui, tačiau šio tyrimo palankiau imtis vokiečių kalbos tyrėjams.

2. ETIMOLOGIJA: SKOLINIAI

Kaip rodo bendrinių kalbų istorija, kalbos normintojai variantų atranką paprastai daro pagal kelis kriterijus: 1) poveikumo (efektyvumo) – paveikus tas, kurį vartotojams lengva suprasti ir vartoti; 2) tapatumo (adekvatumo) – variantas resp. jo forma turi perteikti informaciją tokiu tikslumu, kokio reikia vartotojams; 3) priimtumo – variantas resp. jo forma turi atitikti įprastas kalbos normas (įprastinę vartoseną) ir būti priimtinas lyderiams (Haugenas 1994, 22–25). Mörlinas ypač akcentavo dar vieną – grynumo kriterijų – variantas turi būti genetiškai grynas, savakilmis. Jis siūlė išmesti visus kitakilmius žodžius, t. y. **skolinius**, nesvarbu, iš kokios kalbos jie atėję. Net jei visuotinai vartojami ir daugeliui suprantami, jie vis tiek svetimi. Nesant atitinkamo lietuviško žodžio, geriau esą vartoti perifrazę arba aprašymą (MP 6–8). Mörlinas rėmėsi Rudolpho Goklenijaus lotynų kalbos gramatika *Observationum linguae Latinae*⁶, kurioje rašoma apie netinkamą, nors ir visuotinę praktiką: daugumos arba viėša ir plačiai paplitusi klaida nesukuria kalbos taisyklės, daugybė klystančiųjų negali pateisinti klaidos (MP 17). Vis dėlto Mörlinas nebuvo nuoseklus – kitoje traktato vietoje jis reikalavo iš knygų pašalinti tuos bažnytinius žodžius (juos vadina *Ecclesiastica*, tai daugiausia polonizmai), kurie nėra įsigalėję viešojoje bei

⁶ Rudolphas Goklenijus (vok. *Rudolph Gockel* [*Göckel*] d.Ä., 1547–1628) – Marburgo universiteto filosofijos, metafizikos ir etikos profesorius. Jo gramatika Mörlinui buvo priimtina dėl to, kad joje daug dėmesio skirta praktinei lotynų kalbos vartosenai, graikų, hebrajų, vokiečių ir lotynų kalbų interferencijai (plg. MP 7–8, 10–11, 14, 16–24; žr. taip pat Drotvinas 2008: 142–145).

privačiojoje vartosenoje, kaip sakoma, nevartojami *prie Nammû* (MP 6–7). Reikia suprasti, kad jei jau įsigalėję, tai galima ir palikti.

Šitą nenuoseklumą Perkūnas pastebėjo ir priekaištavo pasakėčių vertėjui dėl gausaus skolinių vartojimo. Nors pats Šulcas EP pratarmėje sakė norėjęs pabandyti, ar galima pasakėčias perteikti „gryna, natūraliais ir gerais lietuviškais žodžiais, kuriuos suprastų ir paprastas lietuvis“ („mit puren / echten / und guten Litaufchen Worten / die auch ein gemeiner Littau verftehet“ EP 3v), tačiau vertime daug slavizmų, šiek tiek germanizmų. Šis Perkūno priekaištas vienas rimčiausių, rodantis visų pirma teorinius prieštaravimus Mörlino traktate. Perkūnas primena, kad MP karščiuojamasi dėl žodžių, seniai pasiskolintų iš lenkų ir kitų kalbų, bet tebevartojamų ir suprantamų. Opozicija *savas* – *svetimas* liudija Mörlino siekį nubrėžti aiškias ribas ir suformuoti barjerus, neleidžiančius svetimam žodžiui tapti savu. Perkūnas ironizavo, kad nuomonė dėl skolinių, matyt, jau pakeista, nes vertime daug žodžių, kurių giminystė ir kilmė iš kitų kalbų jau esanti įrodyta:

PB 5₂₉–6₁₃ Dann fo finde ich auch eine *Contradiction* in diesen || Fabeln. Es soll diese Überfetzung eine Probe und Exem= || pel feyn / wie im *Rubrô* steht / nachdem in *Principio Lingv.* || *Lith.* gethanem Vorfchlage / allwo der *Autor* sehr erhitzt || ift / über die aus der Polnifchen und andern Sprachen / || vor alten Zeiten hergeleitete und numehro bräuchliche / || verftändliche Wörter / wenn er unter andern fagt: Und || gefetzt / daß fie auch *ufu recepta*, fo folte man doch kein || *Sammelfurium* oder *Potage* aus frembden Sprachen ma= || chen / [et]c. allein hier bemercke ich / daß diese ungegrün= || dete Meinung fey geändert und unterfchiedene frembde || Wörter gebraucht worden / als: *Skárbas*, *Gefas* «err. *Ćefas*», *Liût's*, || *Stukkis*, *Slūžma*, *Pons*, *Gazpadinne*, *Mieftas*, *Naktis*, [et]c. || welche Verwandfchafft und Herleitung aus andern || Sprachen / anderwärts ift erwiefen worden.

Tarp Perkūno čia išvardytų skolinių daugiausia slavizmų (*skarbas*, *čėsas*, *slūžma*, *liūtas*, *miestas*, *gaspadinė*, *ponas*), tik vienas germanizmus (*stukis*). Tarp skolinių patekusi ir iš indoeuropiečių prokalbės paveldėta *naktis*. EP vartoti įvairiu metu į lietuvių kalbą atėję leksiniai skoliniai, dauguma jų buvo ne tik įsigalėję religiniuose raštuose, bet ir prigiję šnekamojoje kalboje. Retų skolinių EP nedaug (pvz.: *Elwantû* ‘dramblių’ EP 17₄, *Prabajus* ‘durų sklendes’ EP 18₂), nes svetimės kultūros objektų pavadinimus stengiasi versti aprašomuoju būdu. Perkūnas kritikavo ir šį būdą (pavyzdžiui, laikė nesuprantamu pačios pirmos pasakėčios pirmą sakinį *GAidys kâsdam's Mėžglūfe / brangû baltû Akmenelû wiena Mėžinij' rado* EP 1_{6–8} – ką rado: deimantą ar perlą? PB 9_{23–26}), tačiau keisti nesilūlė ir pats pakaitų jiems neieškojo.

Žinoma, keltinas klausimas, kodėl tiek daug skolinių pasakėčių vertime toleravo Mörlinas, nors vienas svarbiausių kalbos norminimo principų ir buvo kalbos grynumo siekis. Veikiausiai jis neskyrė jų nuo lietuviškos kilmės žodžių ir nelaikė svetimybėmis. Tai liudytų kad ir pavyzdžiai, kuriais jis iliustruoja, kaip pats svetimybės keičia esą lietuviškais žodžiais *gromata ir prova*: „Ich fage von der Epißtel auff Littauisch *Gromata*“ MP 9₆₋₇; „An ftatt des Gerichts / bey den Iuden / von 3 Männern / fage: *Mažausa Žydū Prowa*“ MP 9₂₃₋₂₄.

Perkūnas keitė kai kuriuos EP vartotus slavizmus ir iš jų padarytus hibridus liaudies vartojamais žodžiais, tačiau keitimo priežasties aiškiai neįvardijo. Pagrindinis ir vienintelis jo argumentas siūlant kitą variantą – liaudinė vartosena („Vulgus“), plg.:

- PB 17₁₀₋₁₂ l. 14. *prietelifžkay ikalbint. Vulgus: meiley pakálbint.*
 PB 14₂₅₋₂₆ l. 9. [...] *ku fzeſu. || Vulgus: kaſzkadaí.*
 PB 15₁ l. 15. *kita nilka* <err. *nieka*> *nedûmòjent. Vulgus: Neminoj' éfant.*
 PB 16₁₉ p. 12. l. ult. *ziemôs Gefe* <err. *Ćefe*>. *Vulgus lieber: žiema.*
 PB 16₂₈ l. 6. *Smertélna Rona padare. Vulgus: n'ifžgytinai ilieže.*
 PB 14₇₋₈ l. 19. *del tokio fmercizio ſaw newerto taw negallu atdut. || Vulgus ſagt hier: Gálo v. c. baiſie Gála turrêjo.*
 PB 18₂₅ l. 2. *Smertij' neſuláuksi. Vulgus: padwêſufi, numirruſi*

Yra keletas atvejų, kur taisydamas Perkūnas pats teikė panašų skolinį ar hibridą – tiek vietoj lietuviško žodžio (rečiau), tiek vietoj kito skolinio resp. hibrido (dažniau), plg.:

- PB 13₁₆ l. 19. *rodefi dekui ſakyfenti, Vulgus: deſofi, oder bûk.*
 PB 13₁₇ p. 7. l. 6. *Sopoſta. Vulgus. Zopoſta.*
 PB 15₂ l. 20. *Nepekorawôta. Vulgus lieber: be korôs*
 PB 18₁₅ l. ult. *Daug wynugû. Vulgus: Rinſžwinugiû.*
 PB 18₂₃ p. 16. l. 2. *ta czeſa neſuláuksi. Vulgus ſagt: to czeſo.*
 PB 20₄ l. 16. *aſz wéliju. Vulgus: b{é}ſiwéliju.*

Nemažai skolinių (dažniausiai slavizmų) yra PB sakiniuose bei frazėse, kuriomis Perkūnas, komentuodamas taisomą žodį ar žodžių junginį, papildomai iliustravo liaudiškąją vartosena, plg.:

- PB 10₂₅ *Po Stubba, po Mieſta waikſztinej'*
 PB 12₁₃₋₁₅ *Bérn's Ly- || czyna apſidêjes pradêjo gandit' Waikáicius, na anie iſſigaſt, || wiſka-gi paméte, begt', klykt', sleptis'*

xxiii. Walterkehmen

[illegible]

Die neue Fing

Jul 1630. Christoph Fabricius

1733. Christoph Palmatus
 In unmittelb. der ersten Forderung aufge-
 worfen, dessen Namen noch im Leberecht. 1733
 aufgeführt wird.

163 Salomo Meyer.

Salomo Meyer.
Sein Vater ist noch in n. D. B. B. ausgeführt.

1644. Jacob Flegger.

max junox & pifimox in Gaurion
nid 2d Sept 28. Th 9. pag 18. Trin
ordinat. & nid in d. pifimox f
Arthon gadagf

1650. Melchior Schwabe.

Ordin. in templo adico 1690. 27. Junij.
†. 1690. Salt. nung. mactag. p. r. d. b. d. l. o.
Lind. gnuay, lo nch im. Aug. Gntanglsh
vnsdng.

1663. Ernestus Tigelius, Fiskhaus. Jr.

nur ein nom. ~~Haus~~ in Nibburgum zu
für verkauft. Es war geb. 1629 u. gab
1. Ernst selbn. so. Sohn u. m. w. d. b. So. g.
alle müde, wozu er sich nicht genügt, so
auf im G. ang. b. f. d. f. t. 1692.

Prater. in Orbe Goth. l. i. c. 6. d. 5.
p. 72. nuntius ipsum rare
conditionis.

60 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000 1001 1002 1003 1004 1005 1006 1007 1008 1009 1010 1011 1012 1013 1014 1015 1016 1017 1018 1019 1020 1021 1022 1023 1024 1025 1026 1027 1028 1029 1030 1031 1032 1033 1034 1035 1036 1037 1038 1039 1040 1041 1042 1043 1044 1045 1046 1047 1048 1049 1050 1051 1052 1053 1054 1055 1056 1057 1058 1059 1060 1061 1062 1063 1064 1065 1066 1067 1068 1069 1070 1071 1072 1073 1074 1075 1076 1077 1078 1079 1080 1081 1082 1083 1084 1085 1086 1087 1088 1089 1090 1091 1092 1093 1094 1095 1096 1097 1098 1099 1100 1101 1102 1103 1104 1105 1106 1107 1108 1109 1110 1111 1112 1113 1114 1115 1116 1117 1118 1119 1120 1121 1122 1123 1124 1125 1126 1127 1128 1129 1130 1131 1132 1133 1134 1135 1136 1137 1138 1139 1140 1141 1142 1143 1144 1145 1146 1147 1148 1149 1150 1151 1152 1153 1154

PB 14_{17–18} *Wilkai Péno* || *jieŹkódami papûŹtije Lône Waikám's i Ula nuboginno*

PB 14₂₂ *PenukfŹlas, das iŹt / kawôjem's, pé-* || *nim's Meitelis.*

PB 19_{6–7} *Buttas pro Źweczus laikomas,* || *oder Źwetlyčia*

PB 23_{16–17} *Páfaka yra Źudumôtas, Źumislytas dáiktas,* || *nor ne bûta jo*

Vartojo Perkūnas ir terminą *germanizmas*, tačiau taikė ne žodžiui, bet frazei:

PB 14_{4–6} *l. 19. Ir Pelle Źawo NuŹkendima po Akiu matydama. Ein* || *feiner GermaniŹmus, Vulgus: Ir Pele matydama nuŹkeŹenti* || *Źake.*

Vertinant PB užfiksuotą leksiką pagal kilmę ir amžių, t. y. žiūrint leksikos genetinės diferenciacijos, žodžiai gali būti analizuojami kaip XVIII a. pradžioje vartoti veldiniai ir neologizmai (jų sampratą žr. Urbutis ²2008: 308–310). PB nemažai seniausiam lietuvių kalbos leksikos sluoksniui priklausančių žodžių, laikomų indoeuropietiškaisiais veldiniais, taip pat baltų ir slavų bendrybių, baltų ir tik lietuvių kalbai būdingų žodžių. Atskiro lietuvių kalbos gyvavimo laikotarpiu atsiradę ir dauguma šiuose šaltiniuose vartojamų skolinių – slavizmų ir germanizmų (skolinių apžvalgą žr. Aleknavičienė, Schiller 2008: 154–159).

Gana gausus skolinių pateikimas PB vertintinas dvejopai: arba jie neatpažinti kaip skoliniai, arba norėta parodyti, kad tai įprastas lietuvių kalbos reiškiny. Apibendrinant pasakytina, kad Perkūnas nekėlė žodžių kilmei tokių griežtų reikalavimų kaip Mörlinas. Nors ir suprato kai kuriuos žodžius esant atėjusius iš kitų kalbų, bet griežtės ribos tarp savų ir svetimų nebrėžė, vartojimo sričių nesiaurino, keisti lietuviškais nereikalavo. Daug dėmesio skoliniais veikiausiai būtų ir neskyręs, jei nebūtų pastebėjęs nenuoseklumą Mörlino teorijoje ir Šulco praktikoje.

3. FRAZELOGIJA

Ir Mörlinas, ir Perkūnas pripažino esant specifinių žodžių junginių, teikiančių informacijos apie savitai žmonių suvokiamas tikrovės realijas, jas pavadinančių ne tiesiogiai, bet perprasminant, taigi išskyrė specifinį leksikos sluoksnį, leksikologijoje vadinamą **frazeologizmais**. Mörlinas pirmasis atkreipė dėmesį į tai, kad lietuvių kalboje yra posakių, pažodžiui neišverčiamų į vokiečių ir kitas kalbas. Mintį apie sąlyginį metaforų, alegorijų, patarlių, sentencijų ir posakių neišverčiamumą jis perėmė iš Goklenijaus gramatikos, rėmėsi ir panašia italų humanisto, filologo, poeto Julijaus Cezario Skaligerio (Julius Caesar Scaliger, 1484–1558) nuomone (MP 21–23).

Tiek Mörlinas, tiek Perkūnas vartojo lotynišką terminą *idiotismus*. PB šiuo terminu yra apibūdinti du pavyzdžiai ir dar kartą jis pavartotas apibendrinant pasakėčių vertimą kaip prieštaraujantį lietuviškai kalbėsenai:

PB 11₁₇₋₂₇ Daß ein **Idio**- || **tifmus** sey: *Jáucies gywet* gelteh ichs / aber hieher fchickt || fichts nicht. Der *Vulgus* sagt: *Nežinnójei Jáucieis gywet*, || das išt / *árt', ižmòkši gywet'* Arkleis. Diefes Wort brau= || chen fie *propiè* vom Ackerbau. *Ne tur ne Plàuko* (*Gal-* || *wijū*) *ku gywes?* Er hat keine Klau Vieh / womit wird || er den Acker betreiben?

PB 15₅₋₆ l. 12. *Nafrus atweres*. *Vulgus* nach feinem **Idiotifmo** sagt: || *iffižojes ižmete*.

PB 21₉₋₁₃ So wie nun aus diefem allen erhellet / daß die gehen || Fabelchen / die kaum einen Bogen ausmachen dürff= || ten / sehr wider den Litthaufchen **idiotifmum** und alfo || *contra* *Vulgus*, von dem man überflüßige Worte machet / || fchnurtracks laufen.

Nė vienas iš dviejų čia nurodytų žodžių junginių (*Jáucies gywet* PB 11₁₈, *iffižojes ižmete* PB 15₆) pagal dabartinę idiomos sampratą (žr. Burger 2010: 85–105, Jakaitienė 2010: 286–288) nepriskirtinas idiomoms, t. y. semantiškai visiškai nemotyvuotiems frazeologizmams, kurių dėmenys, atskirai imant, yra desementizuoti. Tai veikiau laisvieji gyvosios kalbos žodžių junginiai. Tik *Jáucies gywet* PB 11₁₈ gali būti laikomas stabilioju junginiu, vadinamąja kolo-kacija (dėl sampratos žr. Marcinkevičienė 2001: 83–85; Burger 2010: 52–55; Jakaitienė 2010: 281), ar tropiniu frazeologizmu, bet ne idioma. Perkūno vartojamas *idiotismus* suprastinas dvejopai: kaip ‘savitas posakis’ ir kaip ‘įprastinė vartosena’. Panaši šio termino samprata ir MP bei EP (žr. MP 3₂₋₆, MP 16₂₇₋₃₁, MP 21₁₁₋₂₃, EP [2]₁₄₋₂₁, EP 3₁₋₃), plg. MP:

MP 3₂₋₆ find || einige von diefen fo *pertinaces* geworden / daß Sie durch = || aus nichts wollen *paffiren* laffen / was Ihnen nur ein we= || nig *fufpect* išt / und mit Ihrem **Idiotifmo** nicht überein || kommt.

MP 16₂₇₋₁₇₁ Und denfelben muß man fleißig || *examiniren ex* **Idiotifmis** *hujus lingvæ*: und alle Reden || und Redens=Arten / die mit dem Deutſchen überein || kommen / müſſen vor *fufpect* gehalten und angefehen wer= || den / und find daher nicht ficher zu gebrauchen / ſondern || vielmehr zu meiden / und zu verwerffen

MP 21₁₁₋₂₃ Hieher ge= || hören nun vor allen Dingen die **Idiotifmi** **Lithvanici**, *huic* || *lingæ proprii ac fingulares loquendi modi*. Und die || findet man nicht in der *Grammatica*. Und fo ja welche || feyn / fo finds wenigſtens [...] Da wird man hernach den Unterſcheid || fehen / und erkennen können / *quod aliud fit Grammaticè*, || & *aliud* **Idioticè** & *Lithvanicè loqui*.

Mörlinas teigė, kad pagal idiomą galima atskirti savus žodžius nuo skolinių – laikyti įtartinais visus žodžius ir posakius, kurie sutampa su vokiškais. Sutampančių reikią vengti, šalinti iš lietuviškų žodžių ir priežodžių rinkinių (MP 16, 22–23).

Stabiliųjų posakių – tiek motyvuotųjų, tiek nemotyvuotųjų – ar patarlėms artimų sakinių, PB pateikta nemažai, plg.:

- PB 14₁₂ *Krauje sawo atgaut* ‘atkeršyti, atsiskaityti’
 PB 14₉ *Gala saw pafidaryfu* ‘nusižudysiu’
 PB 14₈ *baifie Gála turrêjo* ‘mirė baisia mirtimi’
 PB 15₃ *Pedas idut* ‘pamokyti, patarti, duoti mintį’
 PB 15_{7–8} *i wiena* || *Dáikta fuf’ego* ‘krūvon, kartu, į vieną vietą’
 PB 16₁₆ *Diaw’s* <err. *Diew’s*> *mane ifž tu Bedû ifžgane* ‘išgelbėjo’
 PB 18_{7–8} *Pade’* || *Die’s!* ‘sakoma sveikinant dirbantį’
- PB 5₁₆ *Jau buwo nutweres Kurt’s kifžki, ale tikt’ ifžbêgo*
 PB 11_{19–20} *Nežinnójei Jáucieis gywet,* || *das ift árt’, ifžmôkfi gywet’ Arkleis*
 PB 11_{15–16} *Buwo Diew’s dáwes,* || *ale nežinnojo kawôt, ifžwartôt*
 PB 11_{21–22} *Ne tur ne Plàuko (Gal- || wijû) ku gywes?*
 PB 11₂₇ *Mane pargywénēs, kur gáuſi kita?*
 PB 12₃ *Sawo Jáucieis atgywenau*
 PB 13₁₄ *nei dilwo* <err. *diewo*>, *nei wél’no bijodamafi*

Yra žinoma, kad Perkūnas ir pats užrašinėjo lietuviškus priežodžius, patarles bei posakius. Jo rinkinį minėjo Mörlinas kaip didelį ir vertingą, pageidavo, kad būtų platinamas ir pildomas, bet ne vokiškais, o „grynais“ lietuviškais, pridedant dar ir paaiškinimų, kaip darė Erazmas Roterdamietis savo patarlių rinkinyje⁷:

- MP 22_{24–232} §. 33. Drum ift die Arbeit des *Tit*. Herrn Pfar= || rern von Walterkehm / *Perkuhnii*, ein vieles werth / || der einen ziemlichen Vorrath von Sprüch=Wörtern zufam= || men getragen hat. Nur das eine verlange ich dabey / daß sie || *dilatiret* / und *propter copiam vocabulorum* (wenn ja || *Tit*. Herr Walterkehmer selbst so eine große Arbeit nicht über || sich nehmen wolte [etc.]) nicht mit *Germanismis* angefüllet / || sondern von einem *puren* Littauen *ampliciret* / und mit an= || dern Worten gegeben werden. *Erafms* hat seine *Proverbia* weitläufftig genug gemacht.

⁷ Erazmas Roterdamietis (Erasmus [Desiderius] von Rotterdam, 1469–1536) 1500 m. Paryžiuje išleido Antikos autorių 818 patarlių ir priežodžių rinkinį *Adagia*, 1536-aisiais išėjo komentuotas 3260 vienetų rinkinys. Daug kartų perleistas, populiarus ir XVIII a.

Perkūnas rašė ir vokiečių–lietuvių kalbų žodyną. Jį buvo matęs Ruigys, tačiau tolesnis žodyno likimas jam buvo nežinomas (R 2v–3r)⁸. Perkūno žodyną ir kelių šimtų priežodžių rinkinį nurodo ir Jonas Jokūbas Kvantas (Johann Jacob Quandt, 1686–1772) aprašydamas Valtarkiemio parapijos kunigus (plg. 4 pav.):

Quandt 4 34r 1690. Jacob Perkuhn, Ißdagga-Pr. [...] Er hat ein geſchrieben[e]s
Litth. Lexicon auch einige *centurien* v[on] *Proverbiis Lithvanici* i[n]
MS^{to} freilaße[n]

Nei žodynas, nei priežodžių rinkinys nėra išlikę⁹, tačiau jų paminėjimas dviejuose XVIII a. šaltiniuose nepalieka abejonių, kad XVIII a. pradžioje imta fiksuoti posakius ir specifinius žodžių junginius, turinčius vientisą reikšmę, išsiskiriančius sustabarėjimu ir vaizdingumu, teikiančius informacijos apie savitą tikrovės suvokimą, minčių bei jausmų reiškimą. Senų lietuviškų priežodžių ir posakių rinkinį, beje, ketino parengti ir pats Mörlinas, ragino ir kitus pasidalinti tuo, ką turi, ir taip sukaupti dideles jų atsargas (MP 21). Perkūnas, skirtingai negu Mörlinas, nekėlė klausimo ir dėl frazeologizmų kilmės, neskirstė į savakilmius ir skolintinius ar verstinius.

4. IŠVADOS

Jokūbas Perkūnas traktate *Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift* (1706, PB) teoriniam leksikos normų svarstymui skyrė daug mažiau dėmesio negu Michaelis Mörlinas traktate *Principium primarium in lingua Lithvanica* (1706, MP). Perkūno lingvistinė veikla labiau rėmėsi praktiniu (empiriniu) lygmeniu – kalbos

⁸ Žodyną sudarinėjo ir Perkūno pirmtakas Valtarkiemio parapijos klebonas Ernestas Dicelijus (Ernestas Dietzelius, Ditzel, 1629–1692). Perkūnas 1690–1692 m. buvo jo adjunktas, vėliau tapo šios parapijos kunigu. Ruigys į šią parapiją atėjo 1708-aisiais. Jis sako rėmėsis Dicelijaus rankraščiu („die locos des ſel. Herrn Ernesti Dizelii“ R 4r–4v) rengdamas lietuvišką žodyno registrą. Tikėtina, kad Perkūnas savo rankraščius išsivežė į Įsrutį.

⁹ Jurgis Lebedys (1956: 14–16) darė prielaidą, kad LMAVB saugomas priežodžių, patarlių ir mįslių rinkinys *Litauische Sprichwörter und Rätsel* galbūt galėtų būti priskiriamas Perkūnui, tačiau 2011 m. nustatyta, jog šis rinkinys – Trempų kunigo Jokūbo Brodovskio (Jacob Brodowski, 1692–1744) autografas (Aleksavičienė 2011: 39–72), išskyrus keliolika vėlesnių Gotfrydo Ostermejerio (Gottfried Ostermeyer, 1716–1800) prierasų (Aleksavičienė 2012: 23–51). Tad nebelieka pagrindo tiesiogiai sieti jį su Perkūno vardu, juo labiau kad nematyti bent kiek aiškesnio ryšio tarp minėto rinkinio ir PB.

duomenų rinkimu, lyginimu ir teikimu, bet ne teoriniais apibendrinimais ir griežtų sprendimų priėmimu.

Perkūno taisyti *Ezopo pasakėčių* (1706, EP) žodžiai ir žodžių junginiai rodo, kaip jis suvokė klausimus, kuriuos dabar tiria leksikologija. Perkūnas iškėlė mintį apie lietuvių kalbos žodžių daugiareikšmiškumą, laikydamas jį dėsningu lietuvių kalbos sistemos reiškiniu. Jis parodė, kad raiškės ir turinio santykis negali būti suprantamas supaprastintai: vieną raišką nebūtinai turi atitikti viena leksinė reikšmė.

EP žodžių junginių, sudarytų nesilaikant gyvojoje kalboje įprasto leksinio ir gramatinio junglumo, pažeidžiant semantinės dermės principą, taisydas liudija leksinės semantinės sistemos suvokimą – sintagminius santykius. Paradigminių santykių suvokimą rodo žodžių jungimas į sinonimų eiles (sinoniminių paradigmų sudarymas). Perkūnas iškėlė lietuvių kalbos sinonimijos išgales (vartojo terminą *Synonyma*) ir kartu parodė tam tikrų sąvokų raiškos variantiškumą. Nors kai kur raiškos galimybės buvo linkę siaurinti, bet jo paties pateikti pavyzdžiai liudija gebėjimą tikrovės dalykus pavadinti atsižvelgiant į požymių įvairovę.

Vertindamas EP kalbą, Perkūnas įžvelgė tapatumo (adekvatumo) taisyklės pažeidimų leksikos srityje: vertėjas netinkamai naudojo kalbos išgalėmis, nerado priemonių tolimos ir nepažįstamos kultūros sąvokoms perteikti, nesilaikė rašybos ir kirčiavimo taisyklių. Žodžių raiškos sutapimą ar panašumą (homografai), dėl kurio atsiranda kliuvinių komunikacijos procese, Perkūnas laikė tokia pat problema kaip nesuprantamų žodžių vartojimas. Spręsdamas, koks atitikmuo būtų geriausias, pats rėmėsi tiek kiekybiniu kriterijumi – rinkosi labiau paplitusią vartoseną, tiek kokybiniu – ieškojo sąvokas geriausiai atitinkančios raiškos formų.

Perkūno pozicija skolinių atžvilgiu nebuvo tokia kategoriška kaip Mörlino. Jis daug nuosaikiau žiūrėjo į skolinių vartojimą – laikėsi nuomonės, kad kalboje prigiję ir visuotinai vartojami nelietuviški žodžiai paliktini ir raštų kalboje. Priekaištai pasakėčių vertėjui dėl gausaus skolinių vartojimo paremti pastebėtu neatitikimu tarp teorinių Mörlino reikalavimų ir kalbos realizacijos *Ezopo pasakėčių* vertime.

Perkūnas, kaip ir Mörlinas, išskyrė stabiluosius žodžių junginius, teikiančius informacijos apie savitai žmonių suvokiamas tikrovės realijas; jų vartotas terminas *idiotismus* suprastinas dvejopai: kaip ‘savitas posakis’ ir kaip ‘įprastinė vartoseną’. Perkūnas, skirtingai negu Mörlinas, nekėlė reikalavimo griežtai atriboti skolinius frazeologizmus nuo savakilmių.

Perkūno vartojami terminai ir teiginiai leidžia įžvelgti leksikologijos užuomazgas ir daryti išvadą, kad filologinė diskusija gana anksti paskatino lingvistikos minties raidą ir šioje kalbos mokslo srityje.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Aleknavičienė Ona, Schiller Christiane 2002: Rastas antras Michaelio Mörlino *Principium primum in lingua Lithvanica* (1706) egzempliorius. – *Archivum Lithuanicum* 4, 79–98.

Aleknavičienė Ona, Schiller Christiane 2003: Jacobas Perkūnas prieš Michaelį Mörliną, Johanną Schultzą ir Philippą Ruhigą traktate *Wollegegründetes Bedencken Über die Ins Litthauische Übersetzte zehen Fabeln Aesopi, Und derselben passionierte Zuschrift* (1706). – *Archivum Lithuanicum* 5, 15–50.

Aleknavičienė Ona, Schiller Christiane, par., 2008: *Jokūbo Perkūno traktatas Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift. Kritinis komentuosimas ir studija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Aleknavičienė Ona 2011: Rankraštinio šaltinio *Litauische Sprichwörter und Rätsel* atribucija. – *Archivum Lithuanicum* 13, 39–72.

Aleknavičienė Ona 2012: Gotfrydo Ostermejerio priedasai Jokūbo Brodovskio rankraščiuose: *Litauische Sprichwörter und Rätsel* ir *Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum*. – *Acta Linguistica Lithuanica* 67, 23–51.

B – [Brodovskis Jokūbas] *LEXICON GERMANICO=LITHVANICVM ET LITHVANICO=GERMANICVM Darinnen so wohl die Vocabula Biblica Veteris et Novi Testamenti, als auch Vocabula Domestica item über zwey Taufend Proverbia und über ein Hundert Aenigmata Lithvanica und viele Phrasen anzutreffen und also wo nicht gantz völig doch ziemlich Complet ist. Welches alles GOTT allein zu Ehren und denen Liebhabern der Litthauischen Sprache zum Befen mit großer Mühe und Fleiß zusammen getragen. von Iacobo Brodowskÿ Præcentor Trempenfi*, [prieš 1744]; LMAVB RS: f. 137 – 15; dokumentinis leidimas: Jokūbas Brodovskis, *Lexicon Germanico=Lithvanicum et Lithvanico=Germanicum. Rankraštinis XVIII amžiaus žodynas. Dokumentinis leidimas su faksimile, perrašu ir žodžių indeksu 1–3*, parengė Vincentas Drotvinas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009.

[Brodovskis Jokūbas] *Litthauische Sprichwörter und Rätsel*, [po 1716], LMAVB RS: f. 137 – 1; internetinis leidinys: perrašas, lietuviškų žodžių formų konkordancijos, indeksas: Jokūbas Brodovskis, *Litauische Sprichwörter und Rätsel*, po 1716, parengė Ona Aleknavičienė, Vytautas Zinkevičius, 2011, www.lki.lt/seniejirastai.

Burger Harald 2010: *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.

C – *Clavis Germanico-Lithvana* [po 1680]; LMAVB RS: f. 137 13 – 14; faksimilinis leidimas: *Clavis Germanico-Lithvana. Rankraštinis XVII amžiaus vokiečių–lietuvių kalbų*

žodynas 1–2, parengė Vincentas Drotvinas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995–1997; 3–4, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.

Citavičiūtė Liucija, par., 2008: *Jono Šulco Ezopo pasakėčios. Dokumentinis leidimas ir straipsniai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Dilytė Dalia 2008: Jono Šulco Ezopo pasakėčių vertimo klausimai. – Citavičiūtė 2008, 167–184.

Drotvinas Vincentas, par., 2008: *Michaelio Mörlino traktatas Principium primum in lingua Litvanica. Dokumentinis leidimas ir studija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

EP – [Šulcas Jonas] *Die Fabuln AISOPI, Zum Versuch Nach dem PRINCIPIO Lithvanicæ Lingvæ, Littauisch vertiret von Johann Schultzen / S. Minift. Cand. Königsberg / gedruckt in der / von S. K. M. privilegirten / Georgischen Buchdruckerey / 1706*; dokumentinis leidimas: Citavičiūtė 2008; internetinis leidinys: perrašas, lietuviškų žodžių formų konkordancijos, indeksas: Jonas Šulcas, *Ezopo pasakėčios*, 1706, parengė Liucija Citavičiūtė, Ona Aleknavičienė, Vytautas Zinkevičius, 2007, www.lki.lt/seniejirastai.

H – [Hakas Frydrichas Vilhelmas] *VOCABULARIVM LITHVANICO-GERMANICVM, ET GERMANICO-LITHVANICVM [...] Nebst Einem Anhang einer kurtzgefaßten Litthauischen Grammatic. Ausgefertiget von Friederich Wilhelm Haack [...] HALLE, Druckts Stephanus Orban, Univerf. Buchdr. [1730]*; kritinis leidimas: Vilma Zubaitienė (par.), Frydrichas Vilhelmas Hakas, *Vocabularium Lithvanico-Germanicum, et Germanico-Litthvanicum... Nebst einem Anhang einer kurtzgefassten Litthauischen Grammatic (1730)* 1–2. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012.

Haugenas Einaras 1994: Kalbotyra ir kalbos planavimas. – *Sociolingvistika ir kalbos kultūra*, sud. Laima Grumadienė, Rūta Marcinkevičienė. Vilnius: Gimtoji kalba, 14–27.

Jakaitienė Evalda 1988: *Leksinė semantika. Monografija*. Vilnius: Mokslo.

Jakaitienė Evalda 2010: *Leksikologija. Studijų knyga*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Karaliūnas Simas 2008: *Kalbos vartojimas ir socialinis kontekstas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

KIG – [Kleinas Danielius] *GRAMMATICA Litvanica Mandato & Autoritate SERENISSIMI ELECTORIS BRANDENBURGICI adornata, & præviâ Censurâ primùm in lucem edita à M. DANIELE Klein / Pastore Tilf. Litv. Præmissa est ad Lectorem Præfatio non minùs utilis, quàm neceffaria. Cic. de Clar. Orat. Nihil simul est & inventum & perfectum. REGIOMONTI, Typis & sumptibus JOHANNIS REUSNERI, Anno χϞΙϞϞϞΙΙΙ cλo Ιoc. LIII*; faksimilė, vertimas į lietuvių kalbą: *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. 1653 metai*, atsakingasis redaktorius Jonas Kruopas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės

literatūros leidykla, 1957, 65–272; Kazimiero Eigmino vertimas: 395–528; internetinis leidinys: perrašas, lietuviškų žodžių formų konkordancijos: Danielius Kleinas, *Grammatica Litvanica*, 1653, parengė Mindaugas Šinkūnas, Vytautas Zinkevičius, 2011, www.lki.lt/seniejirastai.

KLC – [Kleinas Danielius] *M. DANIELIS KLEINII COMPENDIUM LITVANICO-GERMANICUM, Oder Kurtze und gantz deutliche Anführung zur Littauschen Sprache / wie man recht Littaufsch lesen / schreiben und reden sol. Cum Privilegio S.R.M. Pol. & Seren. Elect. Brandenb. Königsberg / Gedruckt und verlegt durch Iohann Reufnern / M. DC.LIV*; faksimilė, vertimas į lietuvių kalbą: *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. 1653 metai*, atsakingasis redaktorius [Jonas] Kruopas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, 275–394; Emilijaus Kraštinaičio vertimas: 529–610; internetinis leidinys: perrašas, lietuviškų žodžių formų konkordancijos: Danielius Kleinas, *Compendium Litvanico-Germanicum*, 1654, parengė Mindaugas Šinkūnas, Vytautas Zinkevičius, 2011, www.lki.lt/seniejirastai.

Kuzavinis Kazimieras 1996: *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Lebedys Jurgis 1956: Pirmieji smulkiosios lietuvių tautosakos rinkiniai. – *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a. Priežodžiai, patarlės, mįslės*, parengė Jurgis Lebedys. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 5–40.

Lex – *Lexicon Lithuanicum* [XVII amžiaus vidurys]; LMAVB RS: f. 137 – 10; dokumentinis leidimas: *Lexicon Lithuanicum. Rankraštinis XVII a. vokiečių–lietuvių kalbų žodynas*, parengė Vincentas Drotvinas. Vilnius: Mokslo, 1987.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20, 1941–2002. Elektroninis variantas, redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, www.lkz.lt.

Lutzeier Peter Rolf 2002: Der Status der Lexikologie als linguistische Disziplin. – *Lexikologie. Ein internationales Handbuch zur Natur und Struktur von Wörtern und Wortschätzen* 1, hrsg. von D. Alan Cruse. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2002, 1–14.

Marcinkevičienė Rūta 2001: Tradicinė frazeologija ir kiti sustabarėję kalbos vienetai. – *Lituanistica* 4(48), 81–98.

MP – [Mörlinas Michaelis] *Zur wollmeinenden Vereinigung Und Einmüthigen Bedencken über das Principium primarium In Lingva Lithvanica, In den Worten: LOQVENDUM CUM VULGO, enthalten [...] M. Mörlin. P. Gumb. Königsberg / gedruckt In der / von Sr. Königl. Majest. privilegirten / Georgifchen Buchdruckerey. Anno 1706*; dokumentinis leidimas: Drotvinas 2008; internetinis leidinys: perrašas, lietuviškų žodžių indeksas:

Michaelis Mörlinas, *Principium primum in lingua Lithuanica, 1706*, parengė Vincentas Drotvinas, 2008, www.lki.lt/seniejirastai.

PB – [Perkūnas Jokūbas] *Wolgegründetes Bedencken / Uber die / Ins Litthausche / Überfetzte zehen Fabeln Aesopi, Und derselben passionirte Zuschrift / Auf Begehren eines Liebhabers der Litthauschen Sprachen / Aufgesetzt von Iacob Perkhun / Pfarrern zu Walterkehmen. Leipzig und Franckfurt / Anno 1706*; kritinis leidimas: Aleknavičienė, Schiller 2008; internetinis leidinys: perrašas, lietuviškų žodžių formų konkordancijos, indeksas: Jokūbas Perkūnas, *Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift, 1706*, parengė Ona Aleknavičienė, Christiane Schiller, Vytautas Zinkevičius, 2008, www.lki.lt/seniejirastai.

Quandt 4 – [Kvantas Jonas Jokūbas] *Preuss[ische] Presbyterologie 4* [prieš 1772]; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Hs. 2.

R, Rlv, Rvl – [Ruigys Pilypas] *Littauisch=Deutsches und Deutsch=Littauisches Lexicon, Worinnen ein hinlänglicher Vorrath an Wörtern und Redensarten, welche sowol in der H. Schrift, als in allerley Handlungen und Verkehr der menschlichen Gesellschaften vorkommen, befindlich ist: [...] von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen, Insterburgischen Hauptamtes. Königsberg, druckts und verlegts I. H. Hartung, 1747*; perrašas, lietuviškų žodžių formų konkordancijos, parengė Vilma Zubaitienė, Vytautas Zinkevičius, 2011, Lietuvių kalbos instituto Senųjų raštų duomenų bazė, Inv. Nr. T-44, K-1-44; Rlv – lietuvių-vokiečių kalbų, Rvl – vokiečių-lietuvių kalbų dalis.

RgB – [Ruigys Pilypas] *Betrachtung der Littauischen Sprache, in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften [...] von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen, im Hauptamt Insterburg. Königsberg, druckts und verlegts Johann Heinrich Hartung, 1745*; faksimilė, vertimas į lietuvių kalbą: Ruigys 1986, 20–164.

RgM – [Ruigys Pilypas] *MELETEMA, è re ipfa, Autoribus variis, atq[ue] experientia, sistens LINGVAM Lituanicam [...] à Philippo Ruhigio, Insterb. Pruffo, Ecclesiae Walterkehmenfis in Diftrictu Insterburgenfi Pastore Germanico-Lituanico [...] [1735]*; faksimilė, vertimas į lietuvių kalbą: Ruigys 1986, 167–396.

Römer Christine, Matzke Brigitte² 2005: *Lexikologie des Deutschen. Eine Einführung*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.

Ruigys Pilypas 1986: *Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas*, parengė Vytautas Jurgutis, Valerija Vilnonytė. Vilnius: Vaga.

SŠG – [Sapūnas Kristupas, Šulcas Teofilis] *COMPENDIUM GRAMATICÆ LITHVANICÆ Theophili Schultzens Past: Cattenov, REGIOMONTI: Typis Friderici Reufneri, [...] Aō: 1673*; faksimilė, vertimas į lietuvių kalbą, lietuviškų žodžių indeksas: *Sapūno ir Šulco gramatika*, parengė Kazimieras Eigminas, Bonifacas Stundžia. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997; internetinis leidinys: perrašas,

lietuviškų žodžių formų konkordancijos: Kristupas Sapūnas, Teofilis Šulcas, *Compendium grammaticae Lithvanicae*, 1673, parengė Mindaugas Šinkūnas, Vytautas Zinkevičius, 2010, www.lki.lt/seniejirastai.

Urbutis Vincas ²2008: Leksikos genetinė diferenciacija. – *Lietuvių kalbos enciklopedija*, antrasis patikslintas ir papildytas leidimas, sudarė Kazys Morkūnas, redagavo Vytautas Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 308–310.

The Basics of Lexicology in the Tractate *Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift* (1706) by Jokūbas Perkūnas

SUMMARY

The tractate of Jokūbas Perkūnas *Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift* (1706, hereinafter referred to as PB) is analysed as a source of linguistic idea in lexicology in this article.

While analysing the skills of the translator of the Aesop's fables *Die Fabuln Aesopi* (1706, hereinafter referred to as EP) to practically apply the principles declared in Michaeli Mörlin's tractate *Principium primum in lingua Lithvanica* (1706, hereinafter referred to as MP) Perkūnas concentrated on lexis, however he paid much less attention to consideration of lexical norms than Mörlin did. The linguistic activity of Perkūnas was based on more practical (empirical) level, i.e. linguistic data collection, evaluation and presentation as opposed to theoretical generalisations and rigid decision making.

Perkūnas considered Mörlin as the translator of fables instead of Jonas Šulcas, thus he discussed the principles of language use and standardisation with him in the tractate. The statements of Perkūnas and corrected words of the Aesop's fables demonstrate the way he perceived the issues which are now analysed by lexicology. Perkūnas raised the idea of the polysemy of Lithuanian words by considering it a consistent phenomenon of Lithuanian language system. He emphasised that the relation between the expression and content cannot be conceived in a simplified way: one expression unit does not have to correspond to one lexical meaning.

The correction of word junctions which were composed without observing the common lexical and grammatical valency and violating the principles of semantic accordance in Aesop's fables witness the awareness of lexical semantic system, i.e. syntagmatic relations. The perception of paradigmatic relations is demonstrated by the joining of words in

synonymic rows (designing synonymic paradigms). Perkūnas raised the resources of synonymy of Lithuanian language (he used the term *Synonyma*) and demonstrated the variability of certain notional expressions. Although, he was inclined to constrict expressional potential himself, however, his own provided examples witness the ability to name real objects in various ways regarding their feature variety.

Perkūnas envisioned the violations of identity (adequacy) rule in the area of lexis while evaluating the language of the fables: the translator misused the resources of language, could not find means to convey the concepts of distant and unknown culture, and did not keep to the rules of spelling and accentuation. According to Perkūnas, the congruence or similarity of word expression due to which the barriers appear in communication were considered to be the problem of the same extent as the use of incomprehensible words. He was looking for the best equivalent and referred to both: quantitative criterion i.e. he was choosing the most widely spread usage as well as qualitative criterion i.e. he was looking for the best form of expressing the concept.

Perkūnas was less categorical than Mörlin regarding the loanwords. He was more temperate in regards to usage of loanwords – he had his views to leave the non-Lithuanian words which are accepted and commonly used in the spoken language should be kept in written language as well. The reproaches to the translator regarding the abundant use of loanwords are based on the discrepancy between the theoretical requirements of Mörlin and language realisation in the translation of the fables.

Perkūnas, as well as Mörlin, distinguished the stable collocations which carry information about unique human understanding of reality objects; the term they used *idiotismus* can have dual meaning: it can mean “distinctive phrase” or “conventional usage”. Perkūnas, opposite to Mörlin, did not require strict distinction between borrowed phraseologisms and native words.

The terminology and statements used by Perkūnas predict the rudiments of lexicology and lead to a conclusion that the philological discussion induced the development of linguistic thought at a rather early stage in this area of linguistic science.

Įteikta 2014 m. balandžio 3 d.

ONA ALEKNAVIČIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

aleknaviciene@lki.lt